

Faiq Ələkbərlı

AMEA Fəlsəfe
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

VIYazi

XIX əsr Azərbaycan Türk şair-ədəblərindən olan Şahnigar xanım Rəncur (1849-1900/1901) Qazax şəhərinin yaxınlığında Ağköynək kəndində Kazım ağa Qiyasbəyovun ailəsində dünyaya gəlmişdir. Sonralar "Mollaxanım" ləqəbi ilə tanınan Şahnigarın ev şəraitində təlim və tərbiyəsi ilə əmisə Hacıməmməd ağa Kazım ağa oğlu məşğul olmuşdur. "Şahnigar xanım XIX yüzilin birinci yarısından başlayaraq Qazax və Borçalı mahallarında geniş yayılmış nəqşibəndi təriqətini qəbul etmişdir. Rəncur özünün müasiri, Qarabağlı alim, şair, Nəqşibəndi şeyxi Mirhəmzə Nigarini onun xas müridlərindən biri – təriqətin Qazax qəzası üzrə başçısı, Nigarinin xələfəsi Hacı Mahmud Qaranizadə İncəvi vasitəsilə tanımış və ondan "inabət" almışdır". Firdun bəy Köçəri Şahnigar Rəncur haqqında yazırdı: "Mollaxanım" ziyadə möminə və abidə, ismətli və həyalı bir övrat idi ki, vaxtının çoxunu ibadət və riyazətdə keçirirdi. Ol səbəbdən ona "Mollaxanım" ləqəbi verilmişdir. Şahnigar xanımın artıq elmi yoxmuşsa da, təbi rəvan imiş. Rəncurun yaradıcılığının əksəri münacat, mərsiyə, maddeyi-tarix və sair dost və əhibbalrı arasında vüqə gələn əsərlər qismindən olub, qəzəliyəti - vəsfi-dilbər kimi əsərləri azdır. Hacı Mirhəmzə Əfəndinin müridlərindən olduğu üçün əşarü kəlamının çoxunda ol cənab tutduğu məsləkə olduğunu bildirib, ilahiyat və mənəviyyat aləmindən bəhs edilir" (Köçəri Firdun bəy. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı. İki cildə, II cild. Bakı, Avrasiya-Press, 2005; 263).

İsmayıl Umudlu və Bəhmən Əliyev-Ayvazlı "Şahnigar xanım Rəncur" monoqrafiyasında Firdun bəy Köçərinin onun haqqında dediyi "az elmliliyi" ilə razılışmırlar. Onlar yazırlar: "Şahnigar xanım Rəncurun zəmanəmizə qədər gəlib çatmış yaradıcılıq nümunələri ilə tanışlıq Firdun bəyin onun barəsində yazdığı "Şahnigar xanımın artıq elmi yoxmuşsa da, təbi rəvan imiş" – fikri ilə razılışmağa imkan vermir. Şahnigar xanımın şeir dilinin ərəb-fars tərkibli ibarələrlə zənginliyi, onlardan yerində və düzgün istifadə etməsi, İslam tarixi və məzhəbi ixtilaf haqqında yerli dərəcədə məlumatı olması, bir sıra klassiklərimizin üslubuna və irsinə yaxından bələddliyi, klassik şeir qaydalarının dərinlən mənimsəməsi şairinin öz çağına görə yaxşı ev təhsili aldığı göstərir. Şairə doğma Azərbaycan Türk dili ilə yanaşı fars və ərəb dillərini də dərinlən bilmiş, klassik

ədəbiyyatımızla, özəlliklə də Nəvai, Füzuli, Mövlana Təbrizi, Əbülqasim Nəbati, Molla Pənah Vəqif kimi klassiklərin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuşdur" (Umudlu İsmayıl, Ayvazlı-Əliyev Bəhmən. Şahnigar xanım Rəncur (Qiyasbəyov). Bakı, AfPoliqraf, 2021; 48-49).

Bütövlükdə Rəncurun qəzəlləri əsasən Mir Həmzə Nigarinin yaradıcılığı və nəqşibəndi təriqəti ilə bağlıdır. Rəncurla M.H.Nigari ya da müridlə mürşid arasında "dostluğu" yaradan isə Hacı Mahmud Əfəndi Qaranizadə İncəvi olmuşdu. Bununla bağlı Şahnigar xanım şeirlərinin birində yazırdı: **Bihəmdillah, mən də bir qulam, Pərvədigarım var,**

**Ey dəriğə kim, o şahın məh camalın görmədim,
Üz sürüb dərgahına, rüksarılın görmədim.
Ötmədim kuyində hər şəb ta səhər bülbül kimi,
Yetmədim məqsədə bir dəm, gül vüsalın görmədim.
Dəsti-pakin bus edib, həm hər tərəf "hu-hu" deyə,
Seyr edən sərməsti-rindi-laübəlin görmədim.
Ey dəriğə kim, o mahın hələ qeyi-üşşaqda
Seyri-calakın, vücudi-bimisalın görmədim.
Ey dəriğə, dərgahında aşiqi-şeydasının,
Xub avazın, dəxi şirin məqalın görmədim.**

təkrirlər, bədii səliqə, ritm ahəngi Şahnigar xanımın da şeirlərində özünü bürüzə verir. Ahəngi ilə diqqət çəkən, zəngin zikr və vird musiqisi hopan bu misralar oxucuda xoş ovqat yaradır" (Paşayeva Qənirə. Tarixə adını yazan Azərbaycan qadınları. I cild. Bakı, "CBS" 2023;133).

Onun şeirlərində Nəqşibəndliyin ehkamlarından irəli gələn təsəvvüf yanaşmaları (zühd, tövbə, zahid, vəfa və s.) təsəvvüfdə cəhalətdən elmə, öz vücudundan Haqqın vücuduna doğru seyir və hərəkəti ifadə edən seyri-sülükə bağlı qavramlar (təriqət, mürid, mürşid, dərviş, salik, fəna, xəlvət, dövrən və s.), qəlbə-həyatla bağlı qavramlar (qeyb, Xızır, qütb, ab-

Can bular behbud feyzi-müqəddəmin bulmağılən.
Gərçi qıldım seyr ey dust, çeşmələr dövründə mən
Təşneyi-didarinəm, doymaz könül irşəğilən.
Məclisi-nadəne dəvət qılma ey zahid bəni,
Bülbülə nöqsandır həmməclis olmaq zağılən.
Eyləmə min bəd çox azarü ibram ey rəqib,
Yox xofim fitnə əhlilə cahan dolmağilə.
Himməti Seyyid Nigar ilə təriqi-eşqda
Şükrüllah, tökdüm əğyarın gözün barmağılən.
Xəstə Rəncurəm, bana lütfi-xuda yar olsa gər

Azərbaycan xalqının ictimai-fəlsəfi fikrində maarifpərvər qadınlar

**Nəbim Muxtar Əhməddir, kə-nizəm, çaryarım var.
Günahım gərçi əksərdir, nə qəm vardır ki, haqda,
Əbubəkür, Ömər, Osman, Əli tək lütfkarım var.
Çəhar yarə qarşı ol kəramət taxtı üstündə,
Həsən namında bir şahım, Hüseyn tək şəhriyarım var.
Dəri-dövlətdə Zeynalabidin və Baqir və Sadiq,
Dəxi Musa ilə Kazım və Rıza tək şahsuvarım var.
Və pənahim ol Tağı, Əkbər, Nağı, Mehdi həm Əskər,
İmam on iki sərvərindən, ey dil, nizarım var.
Necə təqir edim vəsfin kəmalı aləmə məşhur,
Camalı haqnüma bir mürşid-kamil Nigarım var.
Siyəh-ru xəstə Rəncuram əlim daməni-pakında,
Nə qəm Mahmud əfəndi tək bir ustadi-kibarım var.**

Rəncur Nigarinin fəlsəfəsinə bağlılığını, bir mürid kimi mürşidinə sadıqlığını aşağıdakı şeirində olduğu qəzəliyə ifadə etmişdir. O, yazırdı: **Nigara, rövzeyi-hüsnün kimi aləmdə bağ olmaz,
Çəkən ol hüsnü-hicranın ərəir, gözündə yağ olmaz.
Gülü-ruyün fəraqından, əzizim, bin fəğan ilə
Edən fəryadı şəbgiri olur, bülbül zağ olmaz.
Sərəsər yer üzün tutmuş, xü-ruc eylər səmavətə,
Çıxır şamü səhər zarım, könül bir dəm fəraq olmaz.
Sənin tək bir şəhi-ziba bulunmaz kainat içrə,
Bənim tək sinəsi hicran odundan dağ-dağ olmaz.
Konun zəhmi-fəraqından bu cismi-natəvan içrə,
Təbiba, gözənsə əndamım sərapa cayı-sağ olmaz.
Vücudün sərbəsər qıldın müzəyyən rəxt-xab içrə,
Könül, bil, aşiqi-sadiq cahanda bu sayaq olmaz.
Oyan bu xabi-qəflətdən, fəğan et, xəstə Rəncuri,
Fəğandan aşiqin könü yarım ləhzə ırağ olmaz.**

Şahnigar xanım başqa bir qəzəlinde təəssüf edirdi ki, fani dünyada mürşidi-kamil olan Mirhəmzə Nigarinin camalını görüb onun başqa müridləri ilə birlikdə "hu-hu" deyib, məstü laübal olmaq ona qismət olmamışdır. Rəncur yazırdı: **Əfv qıl, ya rəbbanə, hər dəm dili-divanəmi
Cürmü üsyan ilə gördüm, yaxşı halın görmədim
Dər cahən, əlhəmdülilləh, xəsteyi-Rəncurənin
Mədhi-şahından səvayi bir kəlamın görmədim.
Nigari isə Rəncura cavab məktubunda müridinin fikirlərini yüksək dəyərləndirərək yazmışdır: **Kərəm dəryasıdır, bir dövləti-bipayə malikdir,
Sərapa lütfdür kim, töhfəyi-bipayə göndərmiş.
Yenə sövdəyə düşmüş, aşiqanə bir qəzəl yazmış,
Nigari bir qəzəlnəmə büti-zibayə göndərmiş.
Bu məsələ ilə bağlı Fəxrəddin Ağabalı Mirzadə yazır ki, mürid-mürşid münasibətləri çərçivəsində Rəncur qəlbində daşdığı məhəbbət atəşinin nümunəsi olaraq, bir səccadə toxumuş və üzərinə öz beytini işləmiş, qəbul etməsini rica edən məktubla birlikdə Nigarinə göndərmişdir. Nigari də Rəncura yuxarıdakı cavabı verib bütün namazlarını həmin səccadə üzərində qılmışdır. Rəncur "Çıxar" şeirində Nigarinin müridi olduğunu, bununla qürur duyduğunu ifadə etməyə çalışmışdır. O, yazırdı: **Sanma kim candan, Nigara, dərdi-pünhanım çıxar,
Qılmasan feyzi-nəzər dilidən suzanım çıxar.
Odlu könüm naləsindən dağ, daş eylər fəğan,
Dövr olur ahım həvada lövhü-dumanım çıxar.
Nagəhan fəvvareyi-çəşməmi nəmi eylər xüroc,
Nuhi tufanım keçər, gərdunə ümmanım çıxar.
Tutiyyəyi-xaki-payindən əgər bulmaz əsər,
Dur olur hər dəm ziyadən, çəşmə-giryanim çıxar.******

Minəxanım Təkləliyə görə Şahnigar xanım mürşidi Nigarinin şəxsiyyətini çox ideallaşdırmış, əksər şeirlərini şeyxinə həsr etmiş bu "Leylali-ərs" piriinin tutduğu məsləkə olduğunu bildirib, ülvüyyət və mənəviyyat aləmindən bəhs etmişdir. Qənirə Paşayeva yazır ki, mənəvi rəhbər hesab etdiyi Mir Həmzə Nigarinin yaradıcılığında bir çox sənətkarlıq keyfiyyətləri əxz edən Şahnigar xanım, bu dəsti-xətti öz şeirlərində davam etdirib: "Seyid Nigari şeirlərinə xas olan poetik

**Var qəsdim hər zaman əğyarı kor qılmağılən.
Mir Həmzə Nigarinin sufi-nəqşibəndi yolunu davam etdirən Şahnigar xanım qəzəllərində Məhəmməd Füzulinin şeirlərinin ruhu da çox duyulmaqdadır. Füzulinin təsiri Rəncurun "Çıxar", "Saqi", "Nədən", "Var", "Keç", "Mən", "Bilməm" şeirində yazırdı:**

**Aludeyi-sərməstəm, bu kar nədir bilməm,
Saqi ilə həmdəstəm, sərşar nədir bilməm.
Aludeyi-bir yarəm, eşqində bu gün zarəm,
Dəymə ki, sızılarəm, azar nədir bilməm.
Aludeyi-gülzarəm, dillərdəki göftarəm,
Sanmaz məni kim, xarəm, gültar nədir bilməm.
Aludeyi-həmsayəəm, düşməz dərinə sayəm,
Çün şeyirdürür mayəm, göftar nədir bilməm.
Aludeyi-dildarəm, hər şamü səhər zarəm,
Bir çeşmə giriftarəm, xummar nədir bilməm.
Aludeyi-şahmarəm, yalvarmada bir maram,
Zülf ilə gününqarəm, tərər nədir bilməm.
Aludeyi-in karəm, aşütfeyi-bir yarəm
Mən talibi-dildarəm, əğyar nədir bilməm.
Rəncur şeirlərinin birində nəqşibəndliyin tərəfdarı kimi eşq yolunda daha uzun, ağırlı bir hicran çəkənin sonunda qələbə çalmasına inamını ifadə etmişdir. O, yazırdı: **Yağmasa hicran, gözüm, yannaz könül hər dağılən,
Əkməsə hicran, əkilməz qədd dərd olmağılən.
Sən necə loğman idin, əz dür bildin dərdimi,
Çün təbib təşxis edər hər dərdi nəbz olmağılən.
Xəstəyi-hicranınəm, gər gör-məsəm didarini,
Olmazam sanki vüsalini qeyrdən sormağılən.
Gər bu xəstə üzrə nagəh lütf edüb qıla görür,****

Var qəsdim hər zaman əğyarı kor qılmağılən.

Mir Həmzə Nigarinin sufi-nəqşibəndi yolunu davam etdirən Şahnigar xanım qəzəllərində Məhəmməd Füzulinin şeirlərinin ruhu da çox duyulmaqdadır. Füzulinin təsiri Rəncurun "Çıxar", "Saqi", "Nədən", "Var", "Keç", "Mən", "Bilməm" və digər qəzəllərində özünü bürüzə verməkdədir. Tədqiqatçılara görə Rəncurun yaradıcılığında Füzulinin təsirinin olmasının bir neçə səbəbi vardır: "Nəqşibəndi təriqətinə mənsub şairlərin əsərlərində, o cümlədən Mir Həmzə Nigarinin yaradıcılığında Məhəmməd Füzuli təsiri böyük rol oynamışdır, bu tendensiya da öz növbəsində Şahnigar xanımın yaradıcılığına sirayət etmişdir" (Umudlu İsmayıl, Ayvazlı-Əliyev Bəhmən. Şahnigar xanım Rəncur (Qiyasbəyov). Bakı, 2021; 49).

Ümumiyyətlə, Rəncurun şeirləri məzhəbüstü, dinüstü mahiyət daşıyıb insanlıq fəlsəfəsinə əsaslanmışdır. Onun dünyagörüşündə İslam dini və nəqşibəndlik fəlsəfəsi mühüm yer tutmuşdur. Rəncur da mürşidi Nigari kimi əsasən İslam dini fəlsəfəsindən kənara çıxmamışdır. Onun nəqşibəndliyə baxışı da Nigaridən çox da fərqli xarakter daşımamışdır. Ancaq Şahnigar xanımın Mir Həmzə Nigarinin yaradıcılığında İslam dinindən irəli gələn dini mahiyyət üstünlük təşkil etsə də, Azərbaycan Türk mütəfəkkirləri Məhəmməd Füzuli və Əbülqasim Nəbatinin də onun dünyagörüşünə önəmli təsiri olmuşdur. Bu baxımdan Rəncurun yaradıcılığında Füzuli və Nəbatinin yerini də ifadə etmək lazımdır. Hər halda Rəncurun dünyagörüşünün formalaşmasında Nigari nə qədər mühüm yet tutsa da, Füzuli və Nəbati faktorı da öz sözünü deməkdədir.